

В. О. ДЕРГАЧОВ

Пізньотрипільські могильники Данку в Молдавії

Питання про історичну долю племен трипільської культури є одним з найактуальніших і найбільш складних у вивченні епохи міді — бронзи Південно-Східної Європи. Висвітленню цієї проблеми сприятимуть, зокрема, матеріали могиликів Данку 1—2, розкопаних в 1968—1969 рр. поблизу однойменного села в Котовському районі Молдавської РСР.

Могилик Данку виявлений влітку 1968 р. під час спорудження насипу дороги з села на тваринницьку базу. Тоді ж вчителем історії Г. П. Торнею частково були розкопані два поховання, де знайдено чотири посудини *. Коли восени автор почав рятівні розкопки, робітники-будівельники повідомили його про наявність «чорних і червоних плям» (сліди поховальних ям) на ділянці за 1,5 км далі на південь. В результаті обстеження нового місця і розчистки двох ям було відкрито ще один могилик з подібними матеріалами (Данку 2). Розкопки останнього завершені в 1969 р.

Село Данку розташоване на лівому березі р. Прут. Заплава річки досягає тут ширини 5—6 км і переходить у крутий схил плато корінного берега висотою 30—40 м. Могилик Данку 1 розміщувався на останці плато, що височить над центральною частиною села. Оскільки верхні шари ґрунту товщиною від 0,3 м до 1 м були зняті будівельниками на площі 30×40 м і плями поховальних ям виразно простежувалися на жовтому супіщаному ґрунті, залишалось тільки зачистити поверхню, визначити план і заповнення ям. Прямокутні й круглі в плані ями виявлені на площі 12×16 м. На сусідніх ділянках їх немає. Отже, могилик розкопано повністю. Нез'ясованим лишається тип могилика (курганний чи ґрунтовий). За свідченням будівельників і скрепериста, до початку земляних робіт будь-яких насипів над похованнями не помічено. Можливість того, що вони були зруйновані, виключена, бо, за словами старожилів, останець ніколи не орався. Всього досліджено п'ять поховань (рис. 1, А).

Поховання 1. Прямокутна в плані яма розміром 1,3×2 м, стіни якої збереглися на висоту 0,4 м від дна, була заповнена перепаленою землею. На дні лежав кістяк жінки віком не менш як 40 років **, скорчений на лівому боці, головою на північний схід. Ліва рука зігнута в лікті (кисть покладена на груди), права витягнута вздовж тіла. Біля південної стінки ями стояв банкоподібний горщик (рис. 2, 2). Тут були й дві інших посудини (рис. 2, 1, 3)***.

Поховання 2. Прямокутну в плані яму розміром 1,2×2 м заповнював чорнозем. Поховання порушене Г. П. Торнею, який засвідчив, що померлий лежав скорчений на лівому боці, головою на південний захід.

* Користуючись нагородою, висловлюю подяку І. Г. Хинку, який передав мені цей матеріал для публікації.

** Антропологічний матеріал визначений кандидатом історичних наук М. С. Велікановою.

*** Вони вилучені з цього поховання Г. П. Торнею.

Окремі зуби, знайдені тут, свідчать, що кістяк належав дитині. В північно-східному куті ями виявлені фрагменти кулястої посудини (рис. 2, 4) та уламки горщика, що не зберігся (обидві посудини були вилучені з поховання Г. П. Торнею).

Поховання 3. Яма прямокутна в плані (1,9×2,4 м). Всередині її — інтенсивно обпалена земля й окремі шматочки вугілля. Скорчений кістяк дорослої людини лежав на лівому боці, головою на північний схід.

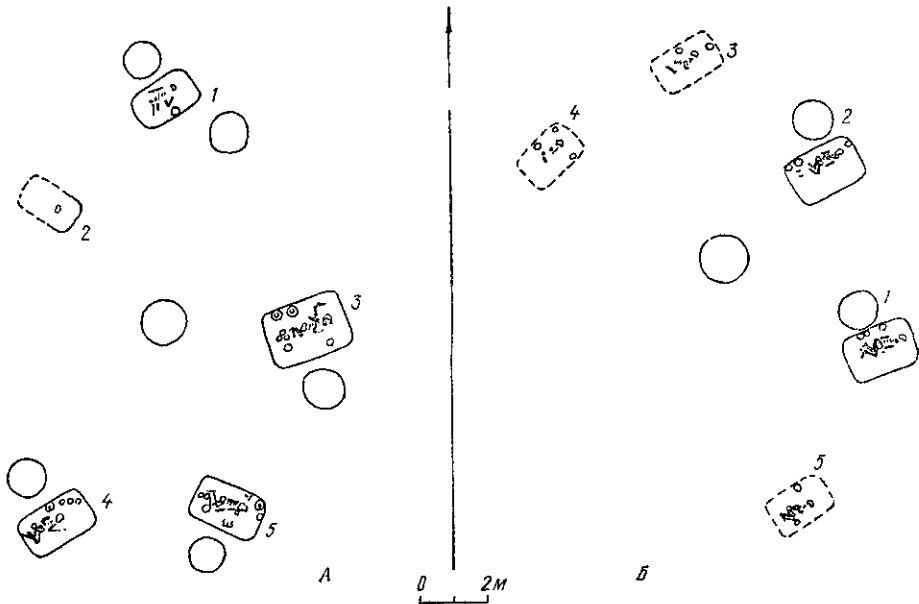

Рис. 1. Схематичний план могильників Данку 1, 2.

Кісті зігнутих у ліктях рук покладені перед обличчям. Біля черепа знайдено мідну сокирку (рис. 2, 13), а на кістках грудної клітки — мідний кинджальчик (рис. 2, 14). Позаду скелета, частково перекриваючи кістки правої руки, лежало навершя з рогу, можливо «мотика» (рис. 2, 12) із залишками дерев'яного держака. Біля північної стінки стояли дві посудини (рис. 2, 5—6), третя розміщувалася перед обличчям (рис. 2, 7), четверта — поблизу колін (рис. 2, 8); ще три миски (рис. 2, 9—11) виявлено біля ніг. В північно-східному кутку ями розчищено неповний скелет вівці або кози *. Рогове навершя, окремі кістки, частина посудин та стінки ями були обпалені.

Поховання 4. Прямокутна яма мала розміри 1,4×2,1 м і містила чорнозем. Кістяк чоловіка (30—35) лежав скорчений на лівому боці, головою на північний схід. Кість лівої руки, зігнутої в лікті, лежала перед обличчям, правої — на грудях. В північній частині ями знайдено чотири посудини (рис. 2, 15—18).

Поховання 5. Яма прямокутна (1,4×2,1 м), заповнена чорноземом. Скелет дорослої людини (стать не визначена) виявлений у скорченому стані на лівому боці, головою орієнтований на південний схід. Кість правої руки покладена на грудях, ліва рука простягнута, кість її сягала колін. За черепом знайдено крем'яний вкладиш серпа (рис. 2, 24), крем'яну ножевидну пластинку (рис. 2, 25) та рогове вістря (рис. 2, 26). В східному куті ями стояли дві посудини (рис. 2, 19—20), третя — біля колін (рис. 2, 21). Поблизу ніг трапились ще дві миски (рис. 2, 22—23).

* Фауністичний матеріал визначений кандидатом історичних наук А. І. Давідом.

Описані поховання розміщені незімкнутим овалом (12×16 м), орієнтованим по лінії північний захід — південний схід.

Крім того, на могильнику досліджено залишки шести круглих в плані ям діаметром 0,8—1,3 м. Вони виявлені біля кожної могили (яма біля поховання № 2 не збереглася, очевидно, вона знищена будівельниками). В одному випадку з похованням були пов'язані дві такі ями. Найбіль-

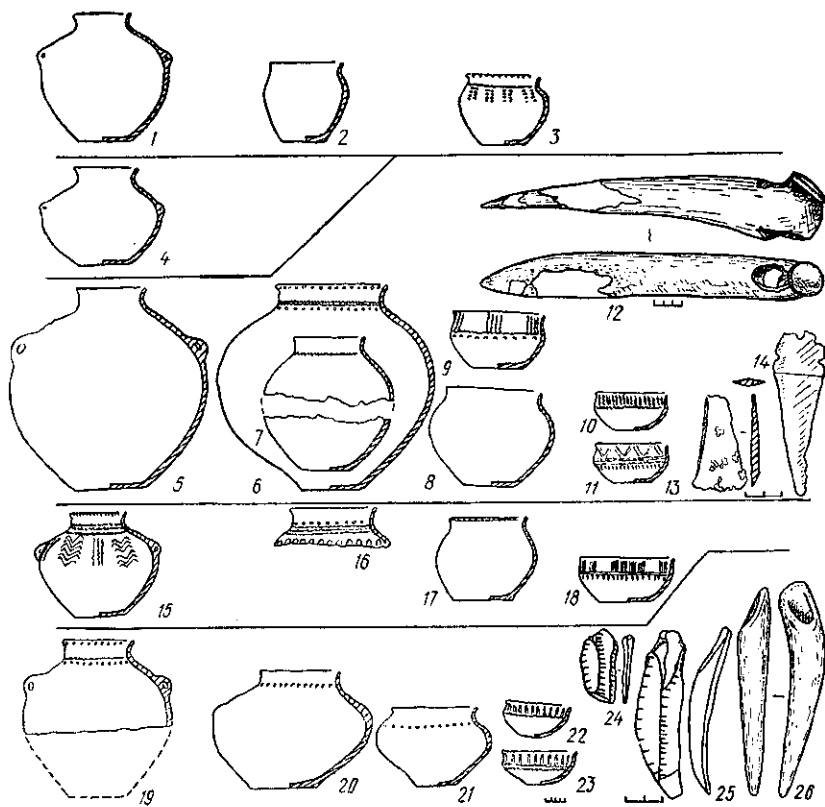

Рис. 2. Інвентар поховань могильника Данку 1.

ша кругла яма розташована в центрі овала, утвореного похованнями. Ці ями, де знайдено лише окремі вуглинки (в деяких — невеликі плями попелу), очевидно, мали культове призначення.

Могильник Данку 2 розміщений за 1,5 км на південь від першого на останці, що височить над південною околицею села.

Верхні шари ґрунту (0,3—0,6 м) у південно-східній частині були зняті будівельниками. Решту площі повністю розкопано, що дало змогу встановити ґрунтовий характер могильника. Розчищені п'ять поховань утворювали незімкнутий овал (10×16 м), орієнтований довгою віссю по лінії північ-південь. Як і на першому могильнику, тут виявлено культові ями. Дві з них (діаметром — 1 м) відкрито біля поховань № 1, 2; третю (діаметр — 1,45 м) — в центрі овала. В їх заповненні знайдено окремі вуглинки, в третій ямі, крім того, простежувалась пляма попелу. Інші культові ями, очевидно, зруйновані.

Поховання 1. Прямокутна в плані яма (1,35×2,1), заповнена інтенсивно обпаленою землею, містила багато деревного вугілля. Кістяк покладений скорчено на лівому боці, головою на північний схід, належав дорослій жінці. Біля лівої плечової кістки знайдена стулка черепашки *Unio* з двома маленькими просвердленими отворами (рис. 3, 4). Під північною стінкою ями стояли поряд куляста і банкоподібна посудини, а

також миска (рис. 3, 1—3). Стінки ями, посуд та кістяк частково обпалені.

Поховання 2. Прямокутна яма (1,4×2,2 м) містила сильно обпалену землю з великою кількістю деревного вугілля. Кістяк належав небіжчику віком понад 40 років, що лежав у скорченому стані на лівому боці, головою на північний схід. Від рук збереглися лише плечові кістки. В північному куті ями стояла посудина (рис. 3, 7). Дві інших знайдені в західному куті (рис. 3, 5—6). Поруч з ними були лопатки кози або вівці, відбійник з гальки та крем'яний відщеп (рис. 3, 8—9). Стіни ями, посуд та кістяк частково обпалені.

Радіокарбонний аналіз вугілля з цього поховання показав дату 2630 ± 60 рр. до н. е.*

Поховання 3. Скорчений кістяк дитини залягав у прямокутній ямі (1,2×0,9 м) на лівому боці, головою на північний схід. Біля північно-східної стінки стояв горщик кулястої форми (рис. 3, 10); другий, банкоподібний (рис. 3, 11), виявлено позаду похованого. Під цією посудиною знайдено кістку вівці або кози.

Поховання 4 здійснено в прямокутній ямі, заповненій ґрунтом без будь-яких залишків вогнища. Кістяк дитини, виявлений на глибині 0,8 м, лежав, очевидно, скорчений на лівому боці, головою на північний схід.

Біля південно-східної стінки стояла посудина (рис. 3, 12), друга була знайдена позаду похованого (рис. 3, 13), а третя (прямокутна в плані миска) — в північному куті.

Поховання 5 містилось в прямокутній ямі розміром 1,3×1,8 м, заповненій ґрунтом без слідів вогню. Погано збережений кістяк належав дитині, покладеній скорчено на лівому боці, головою на північний схід. Права рука, зігнута в лікті, кистю наближена до обличчя, ліва — не збереглася. Біля колін та за головою похованого стояло по одній посудині (рис. 3, 15, 16).

З цих даних випливає, що могильники Данку 1, 2 становлять два невеликі самостійні комплекси, хоча за плануванням поховань, рисами поховального обряду та керамікою (виключаючи окремі форми) обидва могильники дуже схожі. Це, безперечно, можна пояснити їх одночасністю, а також тим, що вони залишені людьми, які жили на одному або

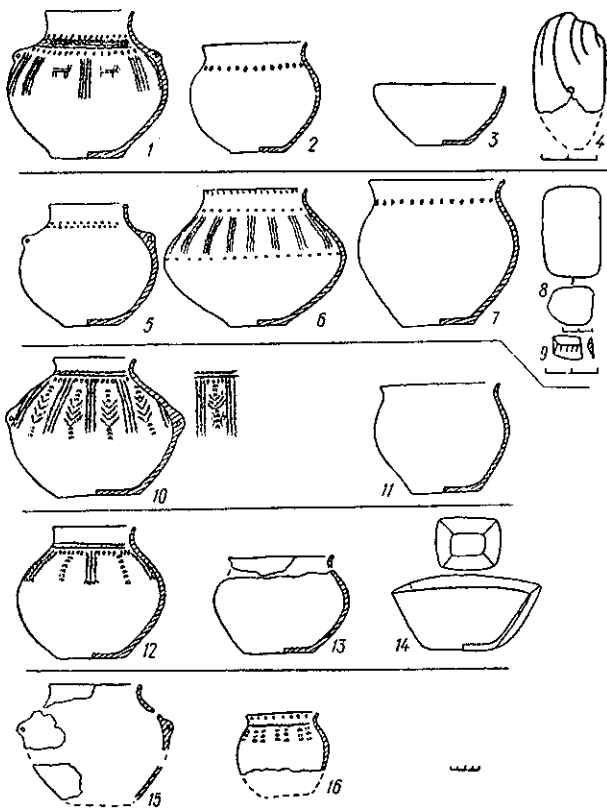

Рис. 3. Інвентар поховань могильника Данку 2.

* Зразок досліджувався в лабораторії Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР (лабораторний індекс — Ле-1054).

двох близько розташованих поселеннях. Тому матеріали обох могильників розглядаються разом.

Всі поховання здійснені в прямокутних ямах з закругленими кутами, розміром $1,2 \times 1,8$ — $1,9 \times 2,4$ м, заглиблених на $0,6$ — $1,2$ м від сучасної поверхні і орієнтованих по лінії північний схід — південний захід (8 випадків) та північний захід — південний схід (два випадки). Подібні ями характерні для всіх пізньотрипільських могильників * Середнього Подністров'я і Причорномор'я¹.

Як і на інших могильниках, поховальні ями Данку 1, 2, очевидно, перекривалися деревом, а зверху позначалися невеликими земляними насипами або іншими умовними знаками (про це свідчить чітке планування поховань). Щоправда, тут на відміну від могильників Середнього Подністров'я і Причорномор'я² повністю відсутні кам'яні закладки і кромлехи (якщо тільки вони не були зруйновані будівельниками).

Привертають увагу поховання № 1, 3 (Данку 1) та № 1, 2 (Данку 2). Імовірно, що на їх дерев'яному перекритті розпалювалося багаття. Спалене перекриття завалилось, внаслідок чого заповнення ям (інвентар, трупи похованих) та їхні стінки обгоріли. Очевидно, ще в процесі горіння на вогнище поступово сипалася земля, яка, обпалюючись, зберігала свою зернисту структуру чи утворювала спечені аморфні грудки, що заповнювали поховальну камеру.

Для Середнього Подніпров'я яскравим свідченням використання вогню в поховальному обряді є притаманне цьому району тілоспалення. В Середньому Подністров'ї і Причорномор'ї його сліди засвідчено знахідками вугілля в похованнях і культових ямах, вогнищами, виявленими на давньому горизонті під курганными насипами, і обпаленими каменями, які перекривали поховальні ями³.

У могильниках Данку небіжчиків покладено вздовж ями в скорченому стані (10 випадків), на лівому боці (10), головою на північний (8) і південний схід (2). Скорчене положення (90% померлих), переважно на лівому боці (понад 60%) і орієнтація на північ — північний схід (понад 75%) також характерні для могильників усього окресленого регіону. Виділяється лише тираспольська група курганів, де ці ознаки виявлені слабо (близько 50%)⁴.

За всіма вказаними особливостями могильники Середнього Подністров'я і Причорномор'я, в тому числі й Данку 1, 2, відрізняються від поховальних комплексів Середнього Подніпров'я, де небіжчики лежать

* При зіставленні враховані численні (понад 50) поховальні комплекси пізнього Трипілья (посилання на публікації даються лише в копче необхідних випадках). Пізньотрипільські кургани для зручності об'єднані у дві групи. В тираспольську групу включено 16 курганів, розкопаних Стемпковськими, і один поблизу с. Бутори, розкопаний в 1973 р. Г. І. Мелюковою; в дністровсько-дунайську групу — кургани поблизу сіл Тудорово, Сарата, Шаболат, Бреїлиця, Чимішлія, Гура Галбена, Катеринівка (три останні пункти досліджені автором) та в степовій частині Дунайсько-Дністровського межиріччя, де розкопки вели М. М. Шмаглій, І. Т. Черняков, Л. В. Субботін. Кургани пошиззя Південного Бугу та Дніпра, що дали незначний матеріал, у самостійну групу не виділені.

¹ Пассек Т. С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья.— МИА, 1961, № 84, с. 146 і далі; Патокова Э. Ф. Обряд погребений усатовских курганных могильников.— ЗОАО, 1967, т. 2(35), с. 11 (Далі—Патокова Э. Ф. Обряд погребений...); Патокова Э. Ф. Раскопки Усатовского бескурганного могильника в 1964 г.— МАСП, вып. 7. Одесса, 1971, с. 201 (далі—Патокова Э. Ф. Раскопки...); Збенович В. Г. Раскопки бескурганного могильника в с. Усатово—КСОГАМ за 1962 г. Одесса, 1964, с. 37 і др.

² Пассек Т. С. Указ. статья, с. 163 і др.; Патокова Э. Ф. Обряд погребений..., с. 13—17.

³ Патокова Э. Ф. Обряд погребений..., с. 18; Патокова Э. Ф. Раскопки..., с. 207; Збенович В. Г. Раскопки бескурганного могильника в с. Усатово, с. 39; Мелюкова А. И. Курган усатовского типа у с. Тудорово.— КСИА АН СССР, 1962, № 83, с. 77; Пассек Т. С. Указ. соч., с. 155 і далі (пох. 24 а, 28, 33).

⁴ Дергачев В. А. Позднетрипольские курганы Тираспольщины.— АИМ. Кишинев, 1974, с. 262.

втягнуті на спині з орієнтацією на північний захід — захід (Чапаївка)⁵, або є звичайним тілоспаленням в урнах і без них (Софіївка, Чернин, Червоний Хутір, Завалівка)⁶.

Всі без винятку поховання могильників Данку 1, 2 супроводжувалися глиняними посудинами*, що містили, очевидно, запаси їжі та води. В кожному з них знайдено від двох (Данку 1, пох. 2; Данку 2, пох. 3, 5) до семи (Данку 1, пох. 3) посудин. На першому могильнику знаходилася 21 (одна втрачена), а на другому — 13 посудин.

За технологією, технікою виготовлення та орнаментациєю кераміка обох могильників ідентична (відмінності є лише в деяких формах). Посуд виготовлено з глиняної маси, яка має домішку товченої черепашки; поверхня сіра або сіро-чорна. Зовсім немає розписної кераміки з добре відмуленого тіста, яка в більшій чи меншій кількості трапляється на всіх пізньотрипільських пам'ятках. За технологічними ознаками кераміку могильників умовно** можна розділити на дві групи:

1. Посуд, виготовлений з маси, що містить значну кількість черепашки (на зламі черепок пористий); поверхня його груба, шорстка. Це переважно банкоподібні посудини (рис. 2, 2, 17, 21; рис. 3, 2, 7, 13) і деякі миски (рис. 2, 23—24).

2. Посуд, у тісті якого менша домішка черепашки. Він має щільніший черепок, зглажену або залощену поверхню. Найкраще вона оброблена у кулястих посудин (рис. 2, 4, 15; рис. 3, 1, 5, 10, 12) і особливо мисок (рис. 2, 9—11, 18). Останні, до того ж, мають забарвлену темніше поверхню.

Подібна кераміка є майже на всіх пізньотрипільських пам'ятках, але кількісно переважає в причорноморських (Усатове — Фолтешт) і середньодністровських (пам'ятки вихватинського типу). Разом з тим навіть найкраще оброблені посудини Данку 1, 2 поступаються щільній, ретельно пролощеної кераміці поселення в Маяках, яка, крім того, відрізняється і за домішками⁷.

Для обох могильників найбільш характерні посудини кулястих форм з двома ручками на тулубі (рис. 2, 1, 4, 15, 19; рис. 3, 1, 5, 10, 15; рис. 4, 1) або без них (рис. 2, 7; рис. 3, 6, 12). Такий посуд, виготовлений з глини з домішкою черепашки, знайдений в Тираспольських курганах, в комплексах з Усатового, у Вихватинцях та інших місцях⁸.

Другою характерною формою є банкоподібні посудини різних типів (рис. 2, 2—3, 8, 17, 21; рис. 3, 2, 7, 11, 13, 16), також широко розповсюджені в пам'ятках зазначеного регіону.

Миски (вони представлені п'ятьма екземплярами з S-подібним профілем — рис. 2, 10—11, 18, 22, 23; рис. 4, 2) відомі тільки на першому могильнику. Близькі форми є серед тираспольських матеріалів, на поселенні в Маяках і в усатівських комплексах⁹. Знайдено також одну напівсферичну (рис. 3, 3) та одну прямокутну в плані миску (рис. 3, 14).

⁵Круц В. А. Население Среднего Поднепровья в эпоху меди.— Автореф. канд. дис. К., 1974, с. 9.

⁶Захарук Ю. М. Пам'ятки софіївського типу.— Археологія Української РСР т. 1. К., 1971, с. 201.

* В інших пізньотрипільських похованнях Середнього Подністров'я і Причорномор'я кераміка також є обов'язковим елементом (понад 95% поховань), тоді як в середньодніпровських могильниках вона трапляється рідко (менше 25%).

** Умовно, оскільки за цими ознаками увесь посуд можна поставити в один типологічний ряд, в якому різними будуть лише перші і останні екземпляри.

⁷Збенович В. Г. Поселение усатовского типа у с. Маяки.— МАСП, вып. 7. Одесса, 1971, с. 198.

⁸Дергачев В. А. Позднетрипольские курганы Тираспольщины, с. 258, рис. 2, 12—13, 18; Селинов В. И., Лагодовская Е. Ф. Раскопки Одесского историко-археологического музея под Одессой в 1936 г.— СА, 1940, т. 5, с. 255, рис. 20; Дергачев В. О. Вихватинський могильник.— Археологія, 1976, вып. 19, с. 49, 51.

⁹Дергачев В. А. Позднетрипольские курганы Тираспольщины, с. 253, рис. 2, 9; Збенович В. Г. Кераміка усатівського типу.— Археологія, 1968, т. 21, с. 57—69, рис. 3, 10—11; рис. 8, 1—4.

Більш-менш подібні миски трапляються в пам'ятках Середнього Подністров'я і Причорномор'я¹⁰.

За оформленням поверхні кераміка поділяється на неорнаментовану і прикрашену заглибленим орнаментом. Переважають відбитки шнура, які у вигляді окремих смуг чи стрічок з двох чи більше ліній оперізують основу шийки посудини або вільно спускаються по плічках, утворюючи горизонтальні орнаментальні зони. Всередині останніх іноді є дрібніші елементи, утворені з серповидних, зигзагоподібних чи кутастих від-

Рис. 4. Куляста посудина з поховання № 4 і миска з поховання № 3.

битків шнура. На одній кулястій посудині всередині кожної з чотирьох зон прокреслені зооморфні зображення (рис. 3, 1). В деяких випадках орнамент заповнений білою пастою (рис. 2, 9, 11, 18; рис. 3, 12). Менш поширений орнамент у вигляді насічок, круглих і трикутних заглиблень.

Характерні для могильників Данку типи шнурової орнаментациї домінують і на посуді

причорноморських та середньодністровських пам'яток (Усатове, Дунайсько-Дністровські кургани, пам'ятки типу фолтешт, а також вихватинського типу).

У трьох похованнях (Данку 1, пох. 3, 5; Данку 2, пох. 2) поряд з померлими знайдено знаряддя праці. Завдяки антропологічним визначенням встановлено, що вони (крім прясел) наявні звичайно лише в чоловічих похованнях* (Вихватинці, Данку, 1, 2)¹¹.

Крем'яні вироби представлені вкладишем серпа із слідами полірування на одному краї, виготовленим з темного прозорого прутського кременю (рис. 2, 14) та ножевидною пластинкою без додаткової обробки з світло-коричневого добруджського кременю (рис. 2, 25). Крім того, з поховання № 2 другого могильника походить уламок пластинки з прутського кременю (рис. 3, 9).

З двох кістяних виробів, знайдених на могильнику Данку I, заслуговує на увагу наверхшя (мотика?) з рогу благородного оленя (рис. 2, 12), без слідов опрацьованості леза. Воно має отвір для дерев'яного держака (залишки останнього зафіксовані) і овальну обушкову частину з нервюрою на зразок ливарного шва. Наверхшя ретельно відполіроване. Довжина його — 36 см.

Два металевих предмети (поховання № 3 Данку 1) являють собою плоску сокирку видовжено трапецієподібною форми довжиною 5 см, шириною від 1 до 2—3 см і завтовшки 0,3—0,5 см (рис. 3, 13) та лінзовидний в перетині трикутний кинджал з ледве наміченими нервюрами і широким плоским черешком. Довжина його — 8,6, максимальна ширина — 2,8 см (рис. 2, 14). Склад металу такій**.

	Cu	Sn	Pb	Bi	Ag	Sb	As	Fe	Ni
Кинджал	Основа	0,08	0,005	0,0015	0,08	0,05	0,7	0,007	0,06
Сокирка	»	0,04	0,008	0,001	0,025	0,1	3,0	0,002	0,016

¹⁰ Збенович В. Г. Кераміка усатівського типу, рис. 3, 8; Патокова Э. Ф. Раскопки..., с. 206, рис. 4, 18; Дерачов В. С. Вихватинський могильник, с. 51, рис. 3.

* Саме на цій підставі визначено стать небіжчика з пох. № 4 Данку 1, череп якого зберігся погано.

¹¹ Пассек Т. С. Указ. статья, с. 166.

** Аналізи зразків проведені в лабораторії спектрального аналізу Інституту археології АН СРСР під керівництвом доктора історичних наук Є. М. Черних (№ 9837, 9839).

Вироби обох типів були поширені в енеоліті і на початку епохи бронзи. Досить специфічним є тип кинджала. В межах пізньотрипільського ареалу подібні екземпляри наявні в могильниках Середнього Подніпров'я (Червоний Хутір)¹², але в масовій кількості відомі в причорноморських пам'ятках (Усатове — кургани, Нерушай, Огородне¹³, Утконосівка *).

Закінчуючи характеристику могильників Данку, зазначимо, що до чотирьох поховань (Данку 1, пох. 3,5 і Данку 2, пох. 2, 3) були покладені частини туш овець і кіз. Кістяки тварин, в тому числі й згаданих тут, трапляються в похованнях, вогнищах (на давньому горизонті) або насипах усатівських могильників (Усатове, кургани поблизу сіл Сарата, Баштанівка, Тудорове та ін.), а іноді й середньодніпровських (Софіївка, Червоний Хутір)¹⁴.

* * *

Аналіз розкопаних матеріалів і зіставлення їх з іншими комплексами приводять до висновку, що, незважаючи на певну своєрідність, могильники Данку 1, 2 належать до причорноморської групи, яка включає пам'ятки усатівського типу, кургани степової частини Дунайсько-Дністровського межиріччя та пам'ятки типу Фолтешті.

Досліджені могильники синхронізуються з найпізнішими пам'ятками цієї групи (Усатове — ґрунтовий могильник, поселення Фолтешті, Стойкани, Тираспольські кургани). Частково вони збігаються в часі з поселенням Маяки. Одержана для Данку 2 радіовуглецева дата 2630 ± 60 рр. до н. е. в порівнянні з датою для поселення в Маяках (2390 ± 65 рр. до н. е.)¹⁵ здається дещо низькою, хоча місце цих пам'яток на відносній хронологічній шкалі, очевидно, показане правильно. Що ж до паралелей з Вихватинським могильником, то комплекси Данку 1, 2, певно, лише частково синхронізуються з верхнім (четвертим) горизонтом¹⁶.

Важливим є питання соціологічної інтерпретації розкопаних могильників. Нагадаємо, що обидва вони складаються з п'яти поховань. Читке планування поховань, розташованих компактними групами (по овалу) навколо однієї, можливо, спільної для всіх могил культової ями, звичайно дещо більшої за розміром, вказує на те, що могильники були завершеними — замкнутими комплексами. Ця обставина, а також ідентичність інвентаря (в хронологічному відношенні) свідчать про мінімальний розрив у часі між похованнями (очевидно, не більше одного-двох поколінь).

На першому могильнику були поховані одна жінка, три чоловіки та одна дитина, на другому — одна жінка, один чоловік та троє дітей.

Незначна кількість розташованих за певною системою поховань, спільне для них культове місце (центральна яма), певне співвідношення небіжчиків за віком і статтю, обмеженість комплексів у часі дають змогу розглядати могильники Данку 1,2 як самостійні структурні одиниці, кожна з яких відповідає конкретному суспільному організму. Таким ор-

¹² Даниленко В. М., Макаревич М. Л. Червонохутірський могильник мідного віку з труноспаленням.— АП УРСР, 1956, т. 6, с. 95, табл. 1/20.

¹³ Збеневич В. Г. Про кинджали усатівського типу.— Археологія, 1966, т. 20, с. 39, табл. 1/8—9; Шмаглий Н. М., Черняков І. Т. Кургани степної частини междуречья Дуная и Днестра.— МАСП, вып. 6. Одесса, 1970, с. 25, рис. 17; Субботин Л. В., Загинайло А. Г., Шмаглий Н. М. Курганы у с. Огородное.— МАСП, вып. 6. Одесса, 1970, с. 138, рис. 6/1.

* Матеріали розкопок М. М. Шмаглія й І. Т. Чернякова в 1969 р. (експозиція Одеського археологічного музею).

¹⁴ Патокова Э. Ф. Обряд погребений..., с. 21; Черняков И. Т. Позднетрипольский курган у с. Сарата Одесской области.— КСОГАМ за 1962 г. Одесса, 1964, с. 33; Мелюкова А. И. Курган усатовского типа у с. Тудорово.— ҚСИА АН СССР, 1962, № 88, с. 77; Захарук Ю. М. Софіївський тілопальний могильник.— АП УРСР, 1952, т. 4, с. 112.

¹⁵ Збеневич В. Г. Поселенне усатовського типу у с. Маяки, с. 200.

¹⁶ Дергачов В. О. Вихватинський могильник.

ганізмом могла бути тільки сім'я, а саме — мала сім'я з деякими характерними для ранніх періодів її розвитку патріархальними рисами.

Думку про належність могильників Данку 1, 2 двом різним невеликим родинам можна обґрунтувати і тим, що за обрядом та інвентарем серед поховань кожного комплексу помітно виділяються два, причому в обох випадках це одне чоловіче і одне жіноче. Більше того, щодо цих поховань, які найімовірніше належать главі сім'ї і його дружині, всі інші поховання (як дорослих, так і дітей) за обрядом, інвентарем і розташуванням займають ніби підпорядковане становище. Так, на першому могильнику серед трьох чоловічих поховань виділяється № 3, де знайдено 7 посудин, парадну зброю (навершя), металеву сокирку і кинджал. Воно разом з жіночим (№ 1), так само, як чоловіче (№ 2) і жіноче (№ 1) другого могильника, відрізняється від усіх інших за обрядом (вогнища) і, крім того, займає крайні північно-східні ділянки, до яких, здається, тяжіє решта поховань.

За своїм характером могильники Данку 1, 2 не поодинокі. Малосімейні некрополі є у Вихватинцях, де їм відведено самостійні ділянки на общинно-родовому кладовищі¹⁷. Такими, мабуть, є більшість усатівських курганів (Усатове II — 1, 2; Усатове I — 1, 4, 7, 8, 12, 15; Тудорове). Для всіх цих комплексів, як і для Данку 1, 2, характерна незначна кількість могил (3—7), обов'язкова наявність чоловічих, жіночих і дитячих поховань. При цьому серед поховань кожного з комплексів завжди виділяється за кількістю і якістю інвентаря одне, як правило, чоловіче поховання. Про певне групування поховань Усатівського ґрунтового могильника пише Е. Ф. Патокова¹⁸. Групування є характерним і для могильників софіївського типу в Середньому Подніпров'ї¹⁹, але, на жаль, відсутність антропологічного визначення їх матеріалів не дає змоги говорити про стать і вік похованих в межах кожної з груп.

Слід відзначити, що родові, великосімейні і малосімейні некрополі з'являються лише на певних етапах історії того чи іншого суспільства і, як правило, відбивають високий рівень розвитку інституту родових і сімейних відносин. Чи можна говорити про малу сім'ю в пізньотрипільському суспільстві? Хоча в численних працях, присвячених цьому періоду, висловлено безліч думок про структуру і соціальні відносини пізньотрипільського суспільства (йшлося навіть про патріархальне рабство), більшість з них має декларативний характер і недостатньо обґрунтована фактами. Дещо краще вивчені суспільні процеси попереднього періоду — середнього Трипілья.

Проаналізувавши дані господарських і побутових комплексів середнього Трипілья, С. М. Бібіков прийшов до висновку про високий ступінь розвитку господарства і економіки цього суспільства²⁰. Такому рівню повинні були відповідати високорозвинені патріархальні відносини, якими і характеризується, на думку дослідника, суспільний устрій трипільців²¹.

Припущення С. М. Бібікова про наявність міжплеменних центрів як одного з важливих показників високого рівня розвитку трипільського суспільства²² нещодавно знайшло блискуче підтвердження в дослідженнях колективу українських вчених (маємо на увазі відкриття на Уман-

¹⁷ Дергачев В. А. К вопросу о социологической интерпретации поздне трипольских могильников. — Тезисы III-й региональной студенческой археолого-этнографической конференции вузов Северо-Запада СССР. Рига, 1971, с. 27.

¹⁸ Патокова Э. Ф. Раскопки Усатовского бескурганного могильника. — АО за 1969 г. М., 1970, с. 231.

¹⁹ Круц В. А. Население Среднего Поднепровья в эпоху меди, с. 18.

²⁰ Бибилов С. Н. Хозяйственно-экономический комплекс развитого Триполья. — СА, 1965, № 1, с. 48 и др.

²¹ Там же, с. 56.

²² Там же, с. 58.

щині «поселень», які за попередніми даними складаються з тисячі й більше жител)²³.

Торкаючись питання про розвиток форм сім'ї, С. М. Бібіков вважає, що уже на середньому етапі Трипільля помітні процес сегментації великої патріархальної родини і тенденція до становлення малої сім'ї як самостійної господарської одиниці²⁴. Саме внаслідок цього з'являються, на думку дослідника, односімейні малі житла.

Недостатньо систематизовані і далеко не повно опрацьовані матеріали пізнього Трипільля дають, однак, можливість говорити про те, що на цьому етапі відбуваються інтенсивні етнічні процеси, які привели до виникнення ряду нових локальних варіантів. Господарство, економіка і суспільний лад різних груп трипільського населення також продовжують прогресувати. Інша справа, що темпи розвитку, зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми факторами, очевидно, були різними для окремих груп населення²⁵.

Таким чином, обгрунтована на матеріалах поховальних комплексів Данку 1, 2 теза про наявність малої сім'ї не лише не суперечить зробленим на інших матеріалах висновкам про рівень розвитку трипільського суспільства на середніх і пізніх етапах, а, навпаки, — підтверджується ними.

В. А. ДЕРГАЧЕВ

Позднетрипольские могильники Данку в Молдавии

Резюме

В статье описываются материалы двух могильников, раскопанных в 1968—1969 гг. у села Данку в Молдавии. Каждый могильник состоит из пяти, расположенных по овалу, погребений. Оба некрополя относятся к позднетрипольским памятникам типа Усагово-Фолтешть 1. Синхронизируются они с наиболее поздними памятниками этой группы.

По мнению автора, могильники Данку 1,2 представляют собой малосемейные некрополи. Учитывая материалы других трипольских памятников и уровень развитости трипольского общества, автор приходит к выводу о том, что для позднего Триполья наряду с большой патриархальной семьей характерна и малая — как самостоятельная хозяйственная единица.

В. М. КОРПУСОВА

Р. С. ОРЛОВ

Могильник VI—IV ст. до н. е. на Керченському півострові

Серед археологічних пам'яток I тис. до н. е. на Керченському півострові є своєрідна група безкурганних могильників, поховальні споруди яких репрезентовані лише кам'яними ящиками, неповністю заглибленими в землю. Більшість цих могил оточено кромлехами. Розкопки вперше були тут проведені ще в 1896 р. А. А. Діріним поблизу с. Куль-Тепе¹. У 1957 р. О. М. Лесков під час розвідок на Казантіпському півострові розкопав два ящики поблизу с. Рибне². Роком пізніше І. Т. Круглікова в тому ж

²³ Шмаглій М. М., Дудкін В. П., Зінковський К. В. Про комплексне вивчення трипільських поселень.— Археологія, 1973, вип. 10, с. 23; Шишкін К. В. З практики дешифрування аерофотознімків у археологічних цілях.— Археологія, 1973, вип. 10, с. 32.

²⁴ Бібіков С. Н. Указ. статья, с. 61.

²⁵ Збеневич В. Г. Позднетрипольские племена Северного Причерноморья. К., 1974, с. 129.

¹ Дирин А. А. Мыс Зюк и сделанные на нем археологические находки.— ЗООИД, 1896, т. 19, с. 128.

² Лесков А. М. Об остатках таврской культуры на Керченском полуострове.— СА, 1961, № 1, с. 262—264.